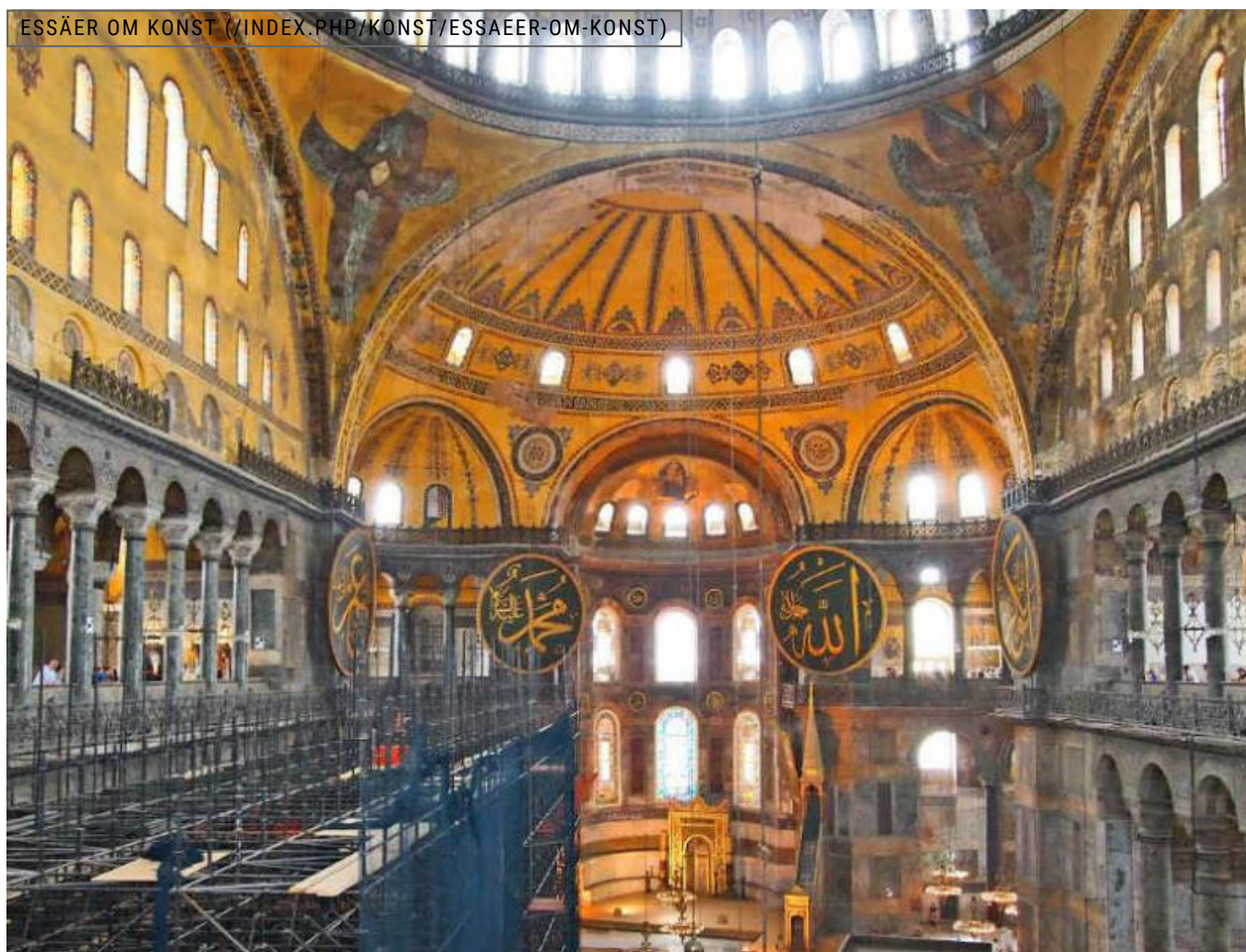

I den heliga vishetens spår (/index.php/konst/essaer-om-konst/20459-i-den-heliga-vishetens-spar)

THOMAS NOTINI / KONST (/INDEX.PHP/KONST) / PUBLICERAD 24 OKTOBER 2015

(/index.php/konst/essaer-om-konst/20459-i-den-heliga-vishetens-spar)

En essä av Thomas Notini om den underbara Hagia Sofia, Den Heliga Vishetens kyrka.

Annons:

Tänker du starta eget?

Välj inte enskild firma. Nu kan du bilda AB utan 50.000 kr!

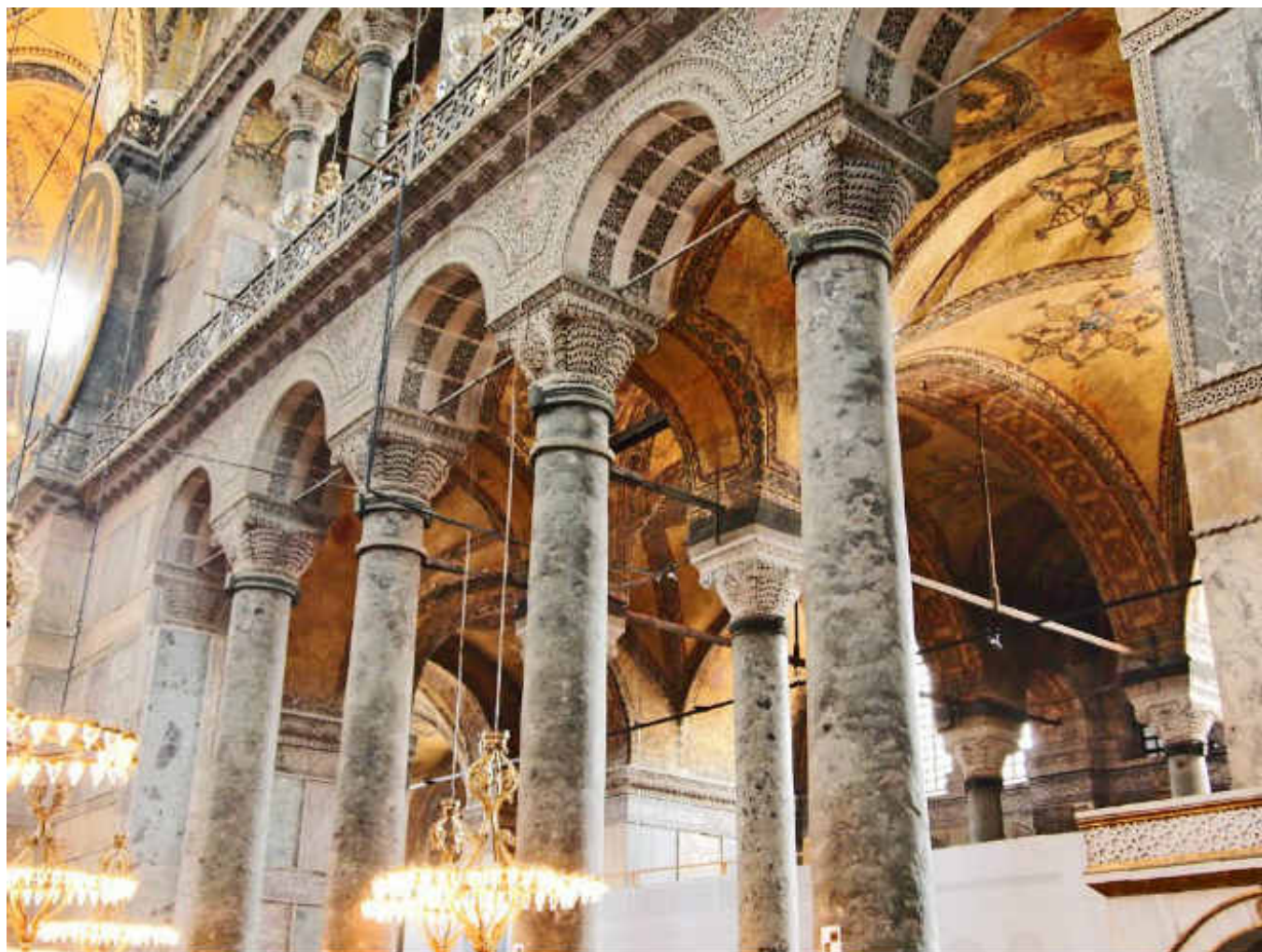
Om Hagia Sofia-kyrkan i Istanbul

Konstantiniyye

Den 27 maj 1453 var en sorgens och förtvivlans dag i Konstantinopel. Det tidigare vidsträckta bysantinska kejsardömet – det gamla Romarrikets kvarlevande östra halva, som under flera århundraden gradvis skrupnat ner till en liten enklav i den en gång hellenska Levanten – stod inför sitt slutgiltiga fall. Den osmanska hären hade under sin ledare, sultanen Mehmed II, samlats utanför stadens murar, rustad med hela sitt överlägsna krigsmaskineri, och alla stadens invånare visste att det bara var en tidsfråga när murverket skulle bräckas och fienden skulle välla in. Man samlades i sin kyrka, Hagia Sofia, Den Heliga Vishetens kyrka, till den gudstjänst, som man nu visste var den sista. Ingen gjorde sig några illusioner om att den förestående striden skulle kunna vinnas.

Kyrkan hade fått sitt namn med anspelning på vad som står i Paulus första brev till Korinthierna 1:24, där Jesus Kristus kallas "Guds kraft och Guds vishet". I den grekiska, östkyrkliga teologin såg man Jesus som den gudomliga vishetens inkarnation, Guds eviga Logos, som blivit människa. Kyrkan var alltså helgad åt Jesus Kristus, men i namn av den gudomliga Visheten.

Så finns det till exempel två versioner om vad som hände med de stora rundsköldarna med arabiska kalligrafiska inskriptioner som är uppsatta på insidan av mittskeppets huvudpelare. Dessa ornament är relativt unga och utformades av kalligrafen Kazaker Mustafa Isset Effendi så sent som mellan åren 1847 och 1849, men har likväl blivit ett slags igenkänningsmärken för byggnadens interiör. Enligt den ena versionen avlägsnades sköldarna i samband med restaureringarna 1935, men sattes åter på plats efter protester från imamen. En annan version förtäljer, att sköldarna, som en gång blivit tillverkade på plats, visade sig vara alltför stora för att kunna föras ut genom någon av de befintliga portarna utan att dessförinnan brytas sönder, varför man lät dem sitta kvar.

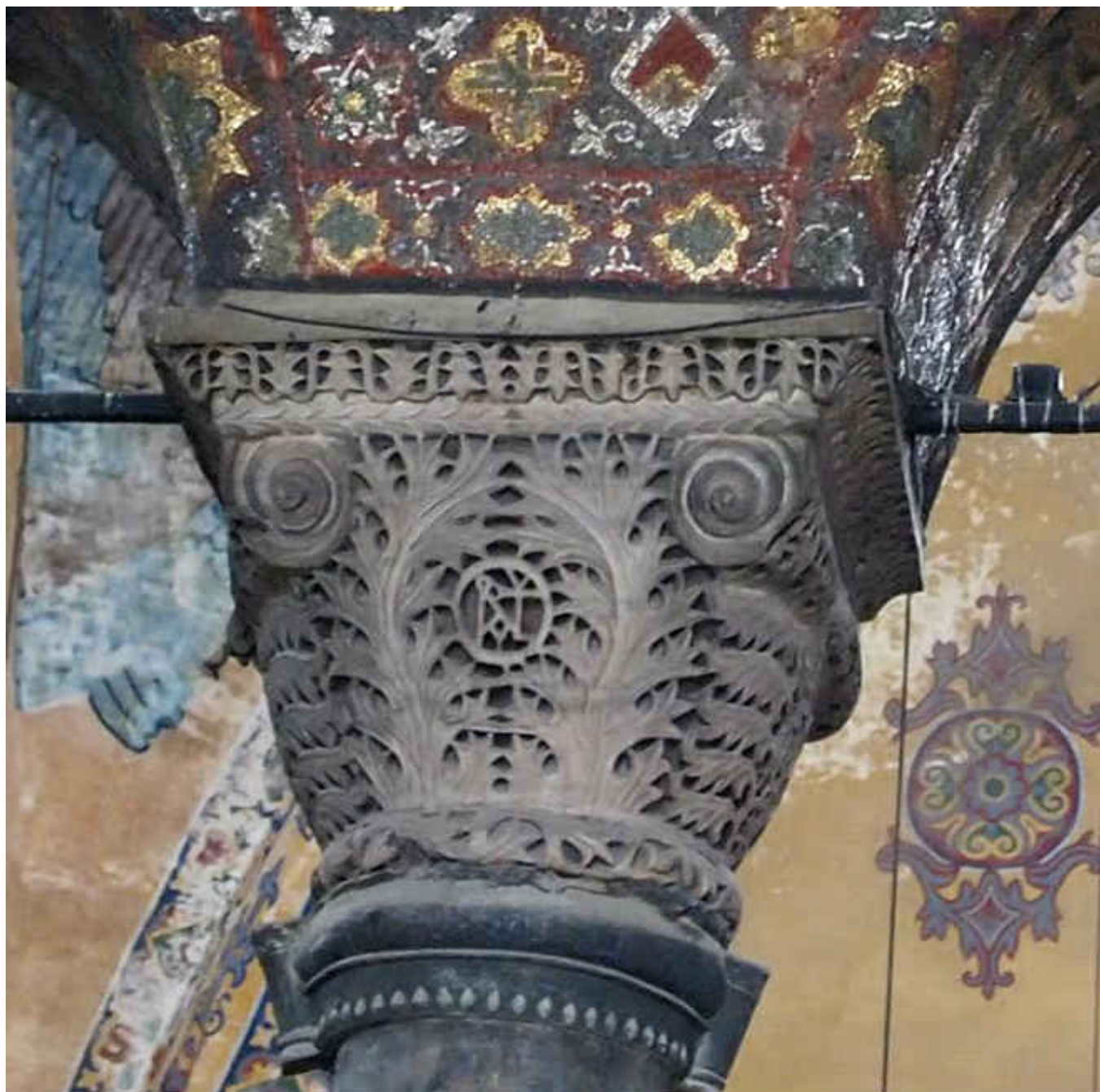
Kolonner under söndra galleriet, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Annons:

Bra Hagia Sofia Turer

Boka Hagia Sofia biljetter & turer.
Boka turer med bästa prisgaranti!

Kolonnkapitäl med det kejserliga monogrammet, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Två dagar senare, den 29 maj, föll kejsare Konstantin den Stores stad. Hagia Sofia-kyrkan, stadens katedral och huvudkyrka, var det första målet för erövrarnas plundringståg. De människor som tagit sin tillflykt till kyrkan, i hopp om att den skulle kunna erbjuda skydd, våldtogs, mördades eller fördes bort som slavar. Redan samma eftermiddag kallade sultanen till islamisk bön i kyrkan, och som böneledare fungerade han själv, stående på kyrkans altare. Den siste bysantinske kejsaren, Konstantin XI Paleologos, kunde identifieras i högarna av lemlästade lik med ledning av de röda skor, som endast han hade rätt att bära.

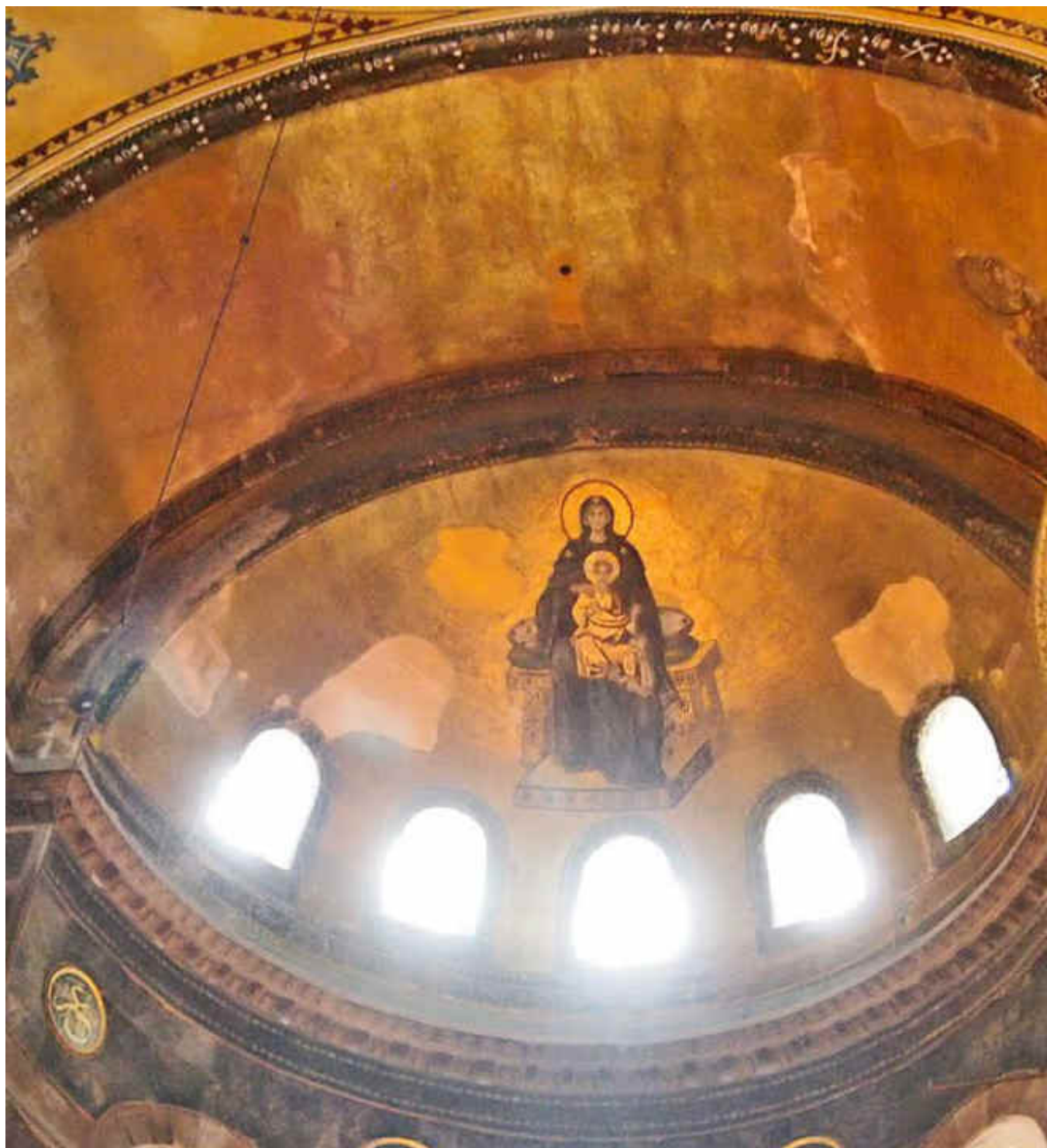
Konstantinopel hade nu blivit Konstantiniyye (först sedan republiken Turkiet grundats på 1920-talet övergick man till det mer allmänt använda turkiska namnet Istanbul).

Under de år som följde efter erövringen fullbordades Hagia Sofias förvandling till moské. Trots att kyrkobyggnaden var starkt förfallen efter det bysantinska rikets långa period av nedgång, fann sultanen Mehmed den tillräckligt värdefull som "trofé", redo att omvandlas till symbol för osmanernas seger. Klocktornen revs; klockor, altare och liturgisk utrustning förstördes eller fördes bort. Kristna symboler ersattes med islamiska; fristående ikoner avlägsnades. Mosaiker och väggmålningar blev överkalkade och till stor del även förstörda – med ett anmärkningsvärt undantag: mosaikbilden av Guds Moder högt uppe i absidens halvkupol; den lämnades under lång tid orörd. Islamisk inredning, såsom mihrab (bönenisch), minbar (predikstol) och bönemattor, kom på plats. Istället för klocktornen uppfördes minareter.

Helgedomens gamla grekiska namn övertogs av osmanerna och skrivs med dagens turkiska skrift Ayasofya.

Nästa datum, då Hagia Sofia-kyrkans status ändrades, var den 1 februari 1935, då den unga turkiska republikens ledare Mustafa Kemal Atatürk skrev under ett dekret, som omvandlade Hagia Sofia till ett museum. Detta var ett led i Atatürks och den ungturkiska rörelsens moderniseringssträvanden och radikala åtskiljande av staten och religionen. Hagia Sofia var genom sin unika historia främst av allt ett kulturarv och skulle förvaltas som sådant, menade man. Det igångsattes restaurerings- och rekonstruktionsarbeten i syfte att återställa så mycket som möjligt av byggnadens ursprungliga karaktär av kristen helgedom, dock utan att fördenskill radera ut århundradena av dess historia som moské. En säkerligen svår och kontroversiell balansgång, om vilken vi inte vet hur den i alla enskildheter gick till.

Så finns det till exempel två versioner om vad som hände med de stora rundsköldarna med arabiska kalligrafiska inskriptioner som är uppsatta på insidan av mittskeppets huvudpelare. Dessa ornament är relativt unga och utformades av kalligrafen Kazaker Mustafa Isset Effendi så sent som mellan åren 1847 och 1849, men har likväl blivit ett slags igenkänningsmärken för byggnadens interiör. Enligt den ena versionen avlägsnades sköldarna i samband med restaureringarna 1935, men sattes åter på plats efter protester från imamen. En annan version förtäljer, att sköldarna, som en gång blivit tillverkade på plats, visade sig vara alltför stora för att kunna föras ut genom någon av de befintliga portarna utan att dessförinnan brytas sönder, varför man lät dem sitta kvar.

Guds Moder Maria, mosaik i absiden, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Men låt oss återvända till ursprunget, det gamla Bysans och staden vid Bosporen – den jämförelsevis oansenliga grekiska fiske- och handelsstaden Byzantion, om vilken ingen hade drömt att den skulle kunna bli en världsstad, åtrådd av kungar och herravälden, innan Konstantin beslöt att anlägga Romarrikets östra huvudstad där.

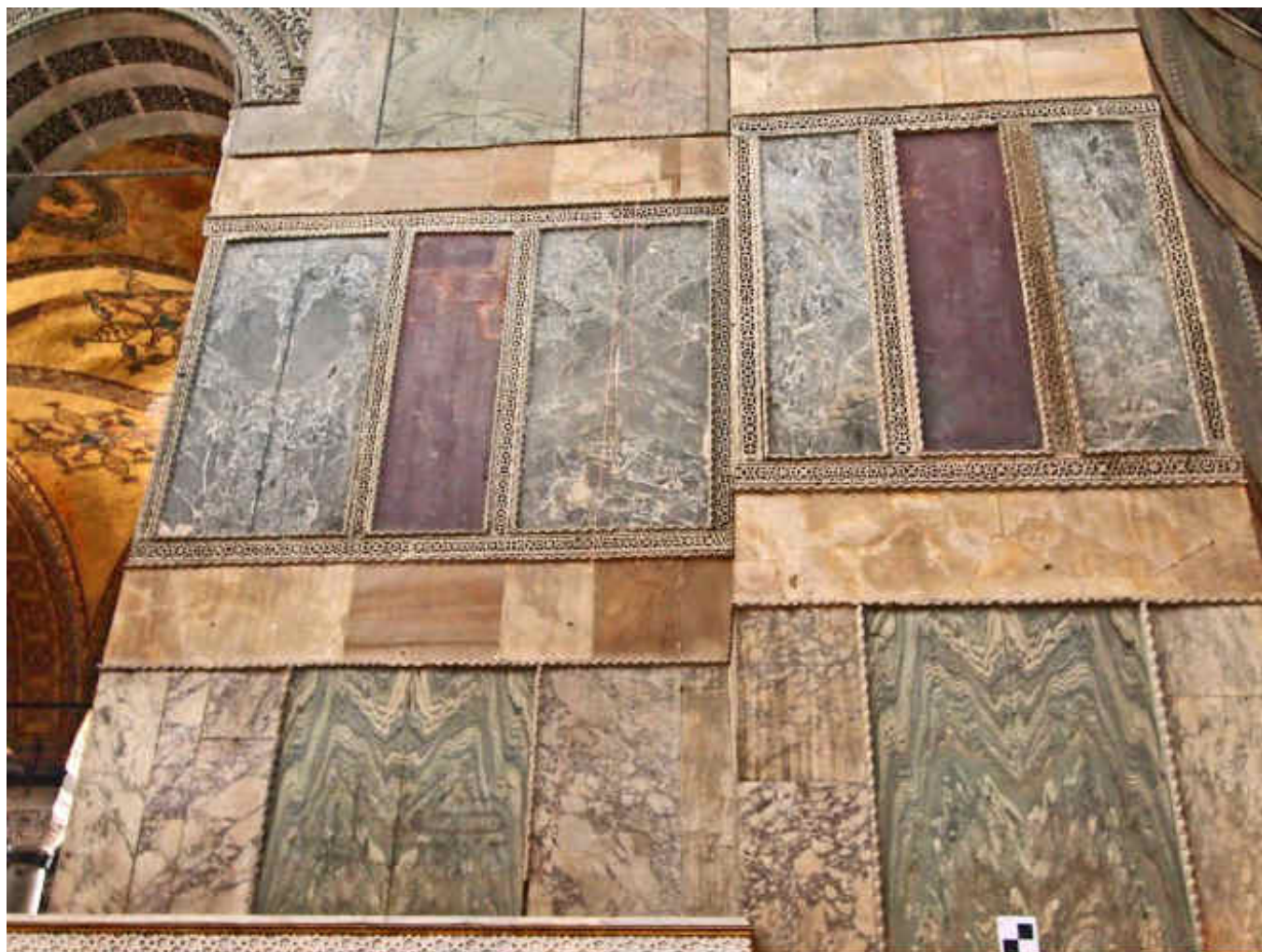
Konstantin

Kejsare Konstantin, vars namn den huvudstad han grundade kom att bära från år 330, var den förste kristne romerske kejsaren, men tidpunkten för hans övergång till den kristna tron är höljd i dunkel. En ofta omtalad händelse, då Konstantin inför ett fältslag fick se ett korsformat ljussken på himlen och inskriften "EN TOUTO NIKA" - "I detta tecken skall du segra" - brukar dateras till år 312 och betraktas därför även ibland som året för hans konversion. Men eftersom konversion i egentlig mening skedde genom dopet, måste den i Konstantins fall ha skett senare, förmodligen först på dödsbädden. I vilket fall som helst tog Konstantin ställning för kristendomen och banade väg för dess gradvisa upphöjelse till statsreligion.

Den tidigaste föregångaren till Hagia Sofia var en aula i anslutning till kejsare Konstantins palats. År 404 blev denna kyrka nedbränd i ett folkligt uppror och därefter återuppbyggd, på samma plats. Även den nya kyrkan brändes 532 ner i det så kallade Nika-upproret, igångsatt av två rivaliserande politiska grupperingar. Samma år, sedan upproret lagt sig, tog kejsare Justinianos initiativet till uppförandet av den helgedom som än idag bär sitt gamla namn, på samma plats, i hippodromens och det tidigare kejsarpalatsets närhet.

Bara en månad efter att den gamla kyrkan bränts ner påbörjades uppförandet av den nya. Två personer anförtroddes av kejsaren uppdraget att leda byggnationen: arkitekten Anthemios från Tralles och matematikern Isidoros från Miletos.

Det var ingen anspråkslös ambition som Justinianos lade i dagen med det nya kyrkbygget. Han ville uppföra en helgedom "som aldrig funnits sedan Adam och aldrig mer skulle finnas". Över hundra arbetsledare, underställda Anthemios och Isidoros, förde befälet över en armé på tio tusen arbetare.

Väggparti med plattor av porfyr, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Kejsaren hade också bråttom och drev på byggnadsarbetet på ett sätt som riskerade att äventyra byggnadens hållfasthet. Murbruk tilläts inte att torka och härda tillräckligt innan nästa arbetsmoment påbörjades. Detta var särskilt riskabelt, eftersom murbruk som användes i Bysans vid denna tid efter fullständig härdning fick samma fasthet och bärkraft som teglet. Men kejsaren insåg faran och lät vid ett tillfälle i tid montera ner väggar som var alltför fuktiga och hade kunnat förorsaka att nord- och sydvalvet senare rasat samman.

Trots allt tog det inte mer än fem år att fullborda bygget av själva den ännu oinredda kyrkobyggnaden. Den 27 december 537 kunde den invigas. Enligt legenden skall kejsaren ha gjort entré i den nya kyrkan sittande på sin triumfvagn, och när han kommit dit in skall han ha utbrustit:

"Pris och ära vare den Allrahögste, som ansett mig värdig att fullborda ett sådant verk. Salomo, jag har överträffat dig!"

Hagia Sofia

När den uppfördes under ett av antikens sista decennier, blev Hagia Sofia-kyrkan epokgörande, inte bara för kommande grekisk och bysantinsk kyrkoarkitektur. Dess grundform, kupolbasilikan, har också lämnat avtryck i västvärlden – för att inte tala om den islamiska arkitekturen. Moskées i form av kupolbasilikor byggdes överallt i den osmanska världen under de följande århundradena och har uppförts även i modern tid.

Helt tekniskt problemfri var inte Justinianos nya kyrka. Efter en jordbävning 558, då den ursprungligen mycket platta kupolen rasat samman, fick matematikern Isidoros brorson i uppdrag att sätta byggnaden i stånd på nytt. Resultatet blev den högre välvda kupol, som Hagia Sofia har än idag, samt flera förstärkta strävpelare. 562 kunde kyrkan återinvigas i det nya skicket, medan kejsare Justinianos ännu levde.

Endast en ringa del av Hagia Sofias ursprungliga mosaiker, väggmålningar och andra sakrala utsmyckningar finns idag bevarade, alla de fristående konstföremålen oräknade. Men när vi idag som besökare går runt och beundrar dessa ting är det viktigt att hålla i minnet, att bilder ingalunda var någon självklarhet för Konstantinopels kristna från första början. Längre rådde en ambivalens bland Bysans kristna i frågan om avbildningar av människor och djur. Det gammaltestamentliga bildförbudet (2 Mosebok 20:4) hade för många troende fortfarande full giltighet. Från 600-talets slut gjorde sig även islamiskt inflytande gällande, då man fick kännedom om islams helt avskalade, bildfria gudstjänstfirande. Häftiga ikonoklastiska strider – strider mellan de heliga bildernas motståndare och anhängare – rasade från tid till annan.

Under den sista stora bildstriden 798-843, då ikonoklasterna – ikonmotståndarna – hade makten i Konstantinopel, torde ingenting annat än rent abstrakt dekor ha funnits i Hagia Sofia. En synod som sammankallades i Konstantinopel 843 avgjorde slutligen striden till ikonernas fördel. Så viktig ansågs detta avgörande vara, att händelsen bland världens ortodoxa än idag firas som en särskild helgdag, ortodoxins seger eller ortodoxins söndag, varje år den första söndagen i fastan.

Gud ska inte avbildas

Den teologiska princip som här segrade över det strikta fasthållandet vid Gamla Testamentets bildförbud var tanken, att Gud Fadern själv – som i sig är osynlig och inte får avbildas – blivit synlig i Jesus Kristus; därmed är det både möjligt och angeläget att avbilda inte bara Jesus och Guds Moder, utan alla personer och händelser i den heliga historien, från såväl Bibelns som kyrkans tid.

Änglafigur, mosaik och alfresco, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Två gånger har Hagia Sofias mosaiker blivit frilagda från överdragen puts. Det skedde första gången på slutet av 1840-talet, då de italiensk-schweiziska bröderna och arkitekterna Gaspare och Giuseppe Fossati fick i uppdrag av sultanen Abdülmecid att renovera byggnaden. Då handlade det mycket om rent byggnadstekniska frågor: sprickor i kupolen, flyttning av sultanens loge och så vidare. Men sultanen ville också att putsen skulle avlägsnas för att ge möjlighet att dokumentera de underliggande bysantinska

mosaikerna. Så skedde även, och bröderna Fossati gjorde noggranna teckningar av alla de övertäckta bilderna. Dessa teckningar var länge den enda källan till kännedom om Hagia Sofias bysantinska konstskatter, och originalen till dem förvaras i kantonen Tessins arkiv i Schweiz.

Men reaktionen på bröderna Fossatis projekt lät inte vänta på sig. Knappt hade de fullbordat sitt dokumentationsarbete, förrän imamen gav order om att bilderna skulle täckas över på nytt. Det skulle senare visa sig, att åtskilliga av de frilagda mosaikerna blivit förstörda när det täcktes över denna andra gång.

1935, när Hagia Sofia gick in i sitt tredje skede som museum, började ett restaureringsarbete som fortgått ända in i den senaste tiden. Byggnaden finns självfallet med på UNESCO's världsarvslista och har hela tiden varit föremål för konst- och arkitekturhistoriskt intresse från såväl inhemskt turkiskt håll som bland forskare över hela världen.

Åtskilliga av de ornament som interiören i Hagia Sofia smyckades med i bysantinsk tid är nonfigurativa, vilket innebär att de aldrig vållat de muslimska brukarna av byggnaden några problem. Det gäller till exempel de många kolonnerna, av vilka flera bär den östromerske kejsarens monogram. Det gäller också många av de huggna och målade dekorerna i både mittskepp och narthex (förhall). Vissa sektioner av mittskeppets väggar pryds upp till valvet av porfyrplattor i olika färger, som tillsammans bildar ett vackert, harmoniskt spegelmönster.

Som nämnts, har mycket av den gamla kyrkans bestånd av mosaiker och målade bilder gått förlorat. Man är dock möjligtvis inte ännu framme vid vägs ände när det gäller att restaurering av bilder. Skanning som gjorts med hjälp av högteknologiska instrument ger vid handen, att ytterligare bilder – eller i varje fall rester av sådana – finns under väggarnas putsbeläggning; huruvida dessa bilder är möjliga att återställa, är ännu ovisst.

Av de bilder och bildornament som finns kvar skall bara några exempel nämnas här.

Över den sydvästra ingången, den så kallade Horologion-porten, belägen i kyrkans yttre narthex, finns en mosaik som symboliskt framställer hur kejsaren Justinianos frambär den nya helgedomen till Guds Moder Maria, som tillsammans med Jesusbarnet tronar i mitten. På Guds Moders högra sida ser vi Justinianos med en modell av kyrkan i sin hand. På hennes vänstra sida står kejsare Konstantin den Store med en modell av stadsmuren i sin hand. De båda furstarna frambär båda sina gåvor till Guds Moder – det är åt henne som staden i sin helhet en gång blivit helgad, hon är staden Konstantinopels beskyddarinna.

Inskriptionen över Justinianos lyder: "Den högt upphöjde härskaren Justinianos", och om Konstantin står det på samma sätt skrivet: "Konstantin, ett stort helgon och en stor härskare".

"Deesis" ("Bönfallandet"), mosaik i södra galleriet, Hagia Sofia. Foto: Thomas Notini

Moderna tider och Atatürk

Framme i kyrkans kor, på altarets plats, står en mihrab, den bönenisch som markerar riktningen mot Mekka. Den är, inte oväntat, rikt utsmyckad, med bladguld och talrika praktfulla kalligrafiska inskriptioner. Mihraben skulle naturligtvis, på det kristna altarets forna plats, särskilt tydligt markera den nya, rätta trons seger över den gamla villfarelsen. Men historien förtäljer här en märklig kuriositet: Så småningom upptäckte islamiska lärda, att den traditionella kristna öst-västriktningen för kyrkobyggnaders placering här inte alls motsvarade riktningen mot Mekka. De rättrogna hade alltså länge bett vända åt fel håll! En ny, korrigerad mihrab måste alltså installeras och placeras i rätt väderstreck, ett stycke till höger om den gamla. Hagia Sofia torde alltså ha varit den enda moské som haft två bönenischer. Emellertid står ändå den gamla, praktfulla men missvisande, mihraben kvar på sin plats.

I halvkupolen ovanför ser man den inledningsvis nämnda mosaiken av den tronande Guds Moder med Jesusbarnet i famnen. Den fick som sagt länge vara kvar men målades senare ändå över och hör till de bilder som omsorgsfullt återställts vid renoveringsarbetet efter

1935. Gudsmoderns slöja är prydd av tre likformade kors: ett i pannan och ett på vardera skuldran; en symbolisk framställning av Treenigheten.

I de fyra pendentiverna (sfäriska triangulära fält vid fästet mot centralkupolen) finns änglagestalter, som ursprungligen varit gjorda i mosaik men efter skador blivit kompletterade med alfreskomåleri. De fanns kvar under byggnadens tid som moské – med den skillnaden att änglarnas ansikten målades över. Inför Istanbuls år som europeisk kulturhuvudstad 2010 togs ansiktena fram på nytt genom omsorgsfull restaurering. De har en mycket säregen, näst intill abstrakt form, där de sex änglavingarna dominerar helt, med ett ansikte i mitten. Under Hagia Sofias tid som moské kunde dessa änglfigurer utan sina ansikten uppfattas som rent nonfigurativa ornament.

Guds Moder omgiven av kejsare Johannes Komnenos och kejsarinnan Irene, mosaik i södra galleriet, Hagia Sofia, Foto: Thomas Notini

Längs södra, norra och västra väggen löper stora gallerier. I det södra galleriet – där i bysantinsk tid den kyrkliga ledaren, den ekumeniske patriarken höll sammanträden med sin synod – finner man de kanske mest intressanta av Hagia Sophias mosaiker. I en av de mest kända, Deesis - "Bönfallandet" - ser vi Kristus Pantokrator (Allhärskaren) i mitten, med den högra handen lyft i en välsignande pose, och den vänstra handen hållande i evangelieboken. På hans höga sida står Guds Moder Maria, på hans vänstra sida står Johannes Döparen, som traditionsenligt presenteras med beteckningen "Prodromos", "Förelöparen". Deesis-ikonen är en symbolisk ikonframställning av Yttersta domen, och namnet "Bönfallandet" har den fått av att Maria och Johannes Döparen här vänder sig

bönfallande mot Jesus, i bön om barmhärtighet mot människosläktet på domens dag. Deesis-mosaiken har trots sina omfattande skador ofta tjänat som ett slags samlande "vinjett" för Hagia Sophias konstskatter.

På södra galleriets östra vägg finns en mer välbehållen mosaik, som också har den för Hagia Sofia typiska "triptykliknande" utformningen. Guds Moder med Jesusbarnet är här omgiven av kejsare Johannes Komnenos på sin högra sida och kejsarinnan Irene på sin vänstra. Kejsaren är här klädd i sin ceremoniella, närmast liturgiska dräkt, som påminner om den prästerliga och den biskopliga. Den bysantinske kejsaren hade även rent liturgiska funktioner i de gudstjänster där han var närvarande. Här håller han i en penningbörs medan kejsarinnan håller i ett ihoprullat gåvobrev. Bilden kan ses som ett slags minnestavla över en frikostig donation som kejsarparet en gång gav till sin kyrka.

Hur länge kommer vi att ha tillgång till Hagia Sofia som kulturskatt och världsarv? Frågan syftar inte på den ständigt närvarande jordbävningensrisken – Hagia Sofia har för övrigt häpnadsväckande väl överlevt ett flertal allvarliga jordbävningar under historiens gång.

Frågan gäller i första hand de signaler som idag sänds ut från landets politiska ledning.

Mycket kan sägas om det politiska arv som Atatürk lämnade efter sig. Men ett är säkert: Turkiets nyorientering mot en sekulärt organiserad, intellektuellt moderniserad och kulturöppen stat gjorde det möjligt för oss att få tillgång till det unika historiska monument som Hagia Sofia är i alla sina fascinerande aspekter. Den till leda hörda frasen om "talande väggar" blir i Hagia Sofia en levande, påtaglig verklighet, som vi alla, oavsett kulturbakgrund, tro eller livsåskådning kan ta del av.

Idag blir Atatürks och de reformistiska ungturkarnas samhällsvision bit för bit nedmonterad. Recep Tayyip Erdoğan's regim har en islamistisk agenda, där allt inte läggs på bordet med en gång utan presenteras bit för bit. En särskild organisation, Anadolu Gençlik Derneği, verkar aktivt för att Hagia Sofia åter skall bli moské och än en gång rensas från sina kristna, bysantinska konstskatter, nu kanske för alltid. Organisationen växer sig allt starkare, anordnar demonstrationer utanför Hagia Sofia och har uppenbarligen regimens stöd.

Redan idag ropas bönetimmarna ut i Sultanahmetkvarteren inte bara från Blå Moskén – utan även från Hagia Sofias minaret.

Vi kan bara hålla ett vakande öga och öra. Och våra diplomater kanske emellanåt kan ställa en försynt fråga.

I denna tid av maniskt tilltagande polarisering ser det hela dock rätt dystert ut.

Thomas Notini

Klicka här för att söka efter böcker hos Bokus apropå den här artikeln.

Varje köp via denna länk stödjer TK. (http://clk.tradedoubler.com/click?p=362&a=1277735&g=17415644&url=http://www.bokus.com/cgi-bin/product_search.cgi?ac_used=no&search_word=Hagia+Sofia)

Klicka här för att söka efter artiklar hos CDON.com apropå den här artikeln.

Varje köp via denna länk stödjer TK. (<http://clk.tradedoubler.com/click?p=46&a=1277735&url=http://cdon.se/search?q=+Hagia+Sofia>)